

Харківський національний економічний університет

СПЕЦИФІКА СЛОВА ЯК МОВНОЇ ОДИНИЦІ ТА МОВНОГО ОБРАЗУ

У статті репрезентовано погляд на слово з позиції його апріорності на основі історичних, мовознавчих, культурологічних розвідок; зосереджено увагу на сутності та специфіці слова.

Ключові слова: мова, слово, мовна картина світу, мовна одиниця, мовний образ.

В статтє представлен взгляд на слово с позиции его априорности на основе исторических, языковедческих, культурологических исследований; сосредоточено внимание на сущности и специфике слова.

Ключевые слова: язык, слово, языковая картина мира, языковая единица, языковой образ.

The article presents a look at the word in terms of its a priori on the basis of historical, linguistic, cultural studies, focused attention on the nature and specificity of the word.

Keywords: language, words, language picture of the world, language unit, linguistic image.

Слово – вихідний пункт на шляху до створення справжньої будови філологічної науки. Розв'язавши проблему слова, установивши його ознаки, можна буде зрозуміти сутність мови в цілому, природу словесних (літературних) утворень, структуру мисленневих процесів та навіть історію людства [4. с. 5].

Історія слів має не тільки власне лінгвістичне значення, а є також додатковим джерелом для вивчення історії багатьох явищ, з якими була пов'язана доля людини. Поняття «слово» використовується в різних науках, що вивчають мову й мовну діяльність, – у філософії, психології, фізіології, логіці, лінгвістиці та ін. Однак чітко визначеного поняття досі не існує.

Частіше за все *слово* виступає як апріорне поняття, що слугує вихідним пунктом для подальших побудов.

Слово, як і сама мова, є складним явищем, через що воно важко піддається визначенню. Дослідження *слова* (написаного чи промовленого) розпочате ще в античності й триває сьогодні. Праці Демосфена, Цицерона, Петра Могили, Августина Блаженного, Г.С. Сковороди, В. фон Гумбольдта, І.О. Бодуена де Куртене, О.О. Потебні, Ф. де Соссюра, І.І. Огієнка, Г.Г. Шпета, М.М. Бахтіна, І.В. Бичка, В.В. Виноградова, М.В. Кашуби, Ю.В. Шевельова, Л.А. Лисиченко, Т.А. Космеди, Ю.С. Степанова, Л.Т. Масенко, Л.О. Ставицької, Ф.С. Бацевича становлять вагомe підґрунтя для дослідження явленості *слова* та його історичної генези.

Метою статті є розкриття апріорності *слова*, тобто його передування досвіду й незалежності від нього; аналіз проблеми визначення *слова*, з'ясування його значення для формування думки.

Що є «слово у звичному розумінні»? Це – дар говорити, спілкуватися розумно сполучуваними звуками (В. Даль), основна, базова одиниця мови (Г. Глінц, В. Мюс, О.М. Пешковський, В.В. Виноградов, М.А. Жовтобрюх, Г.А. Уфимцева, О.С. Кубрякова, В.М. Русанівський, Д.М. Шмельов та ін.), елемент мовної картини світу (Л.А. Лисиченко), звукові коливання, викликані голосовими перепонками людини, що несуть певну інформацію тощо. Більшість мовознавців вважає, що *слово* – основна, чітко виражена одиниця мови. В історії мовознавства відомо більш ніж 70 різноманітних критеріїв визначення слова, в основі яких лежать графічні, фонетичні, структурні, граматичні, синтаксичні, семантичні, системні принципи.

Спроби дати дефініцію *слова* не припиняються. Для багатьох визначень спільним є акцентування на смисловому аспекті, тобто *слово* є смисловою одиницею мови, що позначає явища дійсності й служить для побудови висловлювань.

Питання походження й сутності мови, слова є одним із найдавніших. В античні часи ця проблема порушувалася в межах філософських дискусій про

сутність мови. Згідно з ономапоетичною теорією (звуконаслідування) мова виникла в результаті наслідування людиною звуків природи. Не менш давньою є теорія вигуків, відповідно до якої мова виникла з тих експресивних вигуків, що утворюються при певних стресових ситуаціях. Ці теорії висували й підтримували досить поважні вчені (наприклад, Ж.-Ж. Руссо). Гіпотезу жестів відстоював російський учений Микола Марр. За цією теорією виникла мова жестів, а потім звукова мова. Представник вигукової теорії Вільям Вунд уважав, що спочатку існувало дві мови: мова жестів і мова звуків. За допомогою звуків виражалися почуття, а за допомогою жестів уявлення про предмет, про світ, про подію [2].

Заслуговує право на існування теорія моногенезу (учення про походження всіх мов світу від однієї мови). Ця теорія пов'язана з біблійним ученням, а також з ідеями італійського мовознавця Альфредо Тромбетті про спорідненість деяких сімей мов і правомірність їх об'єднання в макросім'ї, а також з методом глотохронології американського мовознавця Морріса Сводеша, який довів існування великих макросімей мов і наявність між ними споріднених зв'язків. Теорію моногенезу підтримував український мовознавець Олександр Мельничук, а нині її пропагує київський лінгвіст Юрій Мосенкіс.

Упродовж XIX–XX ст. запанувала соціологічна (і природнича) думка, що мова, як ми її знаємо, виникла на певному етапі розвитку людини, життя в суспільстві, різних колективних дій (ритуальні танці, за Нуаре, колективна праця, за Ф. Енгельсом). Щодо останнього, вважається, що трудова концепція пов'язує виникнення й розвиток людської культури в основному з працею та застосуванням знарядь праці. Енгельс згадує дарвінівський закон «співвідношення росту» та звертає увагу й на формування в людини мовлення, коли розвиток праці сприяв тіснішому згуртуванню членів суспільства й виникла потреба щось сказати одне одному.

Однак, як зазначають фахівці-культурологи, людина ж якраз не наділена достатньою мірою цією природною громадськістю, вона «не знає»

достеменно від народження, як їй себе поводити в колективі, чим займатися тощо. І, може, якраз унаслідок цієї природної недостатності й некомпетентності й виникає потреба щось сказати, порозумітися та створити нову – не природну, не тваринну, а саме людську громадськість. Або, принаймні, потреба щось сказати зумовлює діяльність людини. У результаті цієї потреби в суспільних відносинах, які не могли бути забезпечені на генетичному, біологічному рівні, й виникла знакова комунікативна система людської культури, найбільш яскравим феноменом якої є мова.

Ф. Енгельс, К. Маркс, марксизм узагалі приділяли таку надзвичайну увагу ролі саме праці в перетворенні мавпи на людину, оскільки в соціальному плані марксизм від самого початку виступав як ідеологія робітничого класу, пролетаріату.

Виникає запитання, якщо мові передувала праця й досвід, то чому дещо подібне мовній структурі не могло б розвинути з жестів або інших рухів тіла? Е. Сепір наголошує, що письмо, яке виникло на вищих ступенях розвитку людства, являє собою пряму імітацію системи усного мовлення, і доводить той факт, що мова як технічний і логічний винахід не залежить від вживання артикульованого звуку. Однак антропологічні дані свідчать на користь того положення, що звукова мова передувала всім іншим видам комунікативного символізму, які, як і жести, тільки супроводжували мову.

Також усю заслугу швидкого розвитку цивілізації стали приписувати голові, розвиткові й діяльності мозку. Люди звикли пояснювати свої дії зі свого мислення, замість того, щоб пояснювати їх зі своїх потреб.

П. Житецький звертав увагу на динамічність лексичних одиниць у мовомисленні конкретної людини й мовомисленні народу. Мовознавець говорив, що «слова, які ми вимовляємо, не нами були створені й не вчора створені» [1, с. 13], тобто ми одержали їх у спадок від далеких прашчурів, і вони складають мову народу, до якого належимо. Отже, поняття *слово* – це не тільки наукова абстракція, а насамперед явище мовної свідомості нації.

Згідно з Декартом і Лейбніцом, найглибше знання досягається поза досвідом, шляхом безпосереднього розсуду істини – шляхом інтелектуальної інтуїції.

Дар мови та її впорядкованість характерні всім відомим людським спільнотам. Як зазначає Е. Сепір, ніде й ніколи не було виявлено жодного племені, яке б не знало мови [7]. Мова у своїй основі є системою фонетичних символів для вираження думок і почуттів, тобто мовні символи є диференційованими продуктами голосової діяльності [7]. Кожен з нас може переконатися, що діяльності завжди передують поривання, думки. І цей факт доводить, що мова – поняття апріорне.

Мова також є символічною системою. Для людини будь-який досвід, реальний чи потенційний, пронизаний вербалізмом [7]. Вагомими, як на нашу думку, є слова українського мовознавця В. Радчука. Він визначає *слово* як засіб порозуміння між людьми. Наголошує на тому, що людину й людство створило слово. *Слово* – ген культури, душа народу, жива пам'ять про все, що при нас і до нас було [5, с. 6].

Ученими вже доведено, що спілкування рідною мовою, спів українських пісень є найкращими методами звукотерапії, оскільки таким чином генеруються вібрації, які є цілющими для організму людини, усіх його органів і систем. Мова – явище безмежне, явище космічне, тож не варто шукати нульового етапу зародження мови.

Гумбольдт стверджував, що різні мови – це не різні позначення однієї й тієї самої речі, а різне її бачення. *Слово* – відбиток не предмета як такого, а його почуттєвого образу, створеного ним у нашій душі в мовотворчому процесі. Мова стає посередником між світом предметів, що їх людина пізнає, та індивідумом, який прагне пізнати. «Мова своєрідно ”змушує” людину засвоювати світ; це той будинок, що його... людина, ніби равлик, приречена нести на собі і через його вікна бачити світ, сприймати й засвоювати його» [6, с. 22]. Отже, погляд на світ є певним чином не лише універсальним, а й національно специфічним, тому носії різних мов можуть бачити світ дещо

по-різному, крізь призму своїх мов. У науковий обіг увійшов вислів «мовна картина світу». Це поняття стало одним з концептуальних у теорії пізнання, у когнітивній лінгвістиці. Під мовною картиною світу звичайно розуміють зафіксовану в мові і специфічну для конкретного мовного колективу схему сприйняття дійсності; з допомогою цього поняття з'ясовують специфіку буття людини, цілого народу.

Мовлення складається зі *слів* і все, що оточує нас у житті та відображено в нашій свідомості, позначено *словами*. Перше написане Кирилом речення слов'янським письмом починалося словами Євангелія від Іоана: «Спочатку було Слово». Філософ Костянтин-Кирило був упевнений, що залучення до християнства можливо тільки *Словом* і тільки через *Слово*, яке допомагає в єднанні з Богом; у культовому спілкуванні воно наділене святістю, магічністю, що зумовлено його здатністю переконувати, хвилювати, навіювати. Слова, фрази, речення – це своєрідний ключ до картини світу людини. *Слова* кодують реальність – у цьому розгадка таємниці «Спочатку було Слово».

Зародившись як знак образу світобуття, *слово* трояко проявляє свою силу й сутність. Воно може бути дієвим чинником (актом) думки, об'єктом людського мислення та безпосереднім засобом магічного впливу на існуюче світобуття. Основна мета *слова* як акту думки – передати інформацію, як об'єкт мислення *слово* має на меті пробудити думку, як засіб магічного впливу на існуюче буття *слово* постає в ролі засадничого символу, що здатний змінити перебіг існуючих подій. Усе залежить від того, в якій сфері, за яких обставин і з якою метою людина використовує те чи інше *слово*.

Феномен *слова* цікавий тим, що одночасно є простим і зрозумілим у повсякденні та складним і до кінця не дослідженим у науці. Відомий мовознавець Л. Лисиченко зазначає, що «однобічний підхід, при якому мова розглядається як система, не пов'язана з позамовними явищами, дає викривлене уявлення про мову і приводить до ігнорування однієї з найважливіших одиниць мовної системи – слова» [3, с. 7].

Дійсна реальність для нас – це результат роботи мови, ми все сприймаємо в основному за допомогою слів. Дж. Хертцлер зазначав, що «світ фактів існує для нас тільки у світі слів, які описують їх існування» [10].

Зрозуміло, що проблема походження мови не належить до тих проблем, які можливо розв'язати засобами однієї лінгвістики. *Слова* – це пізнання світу таким, яким ми його бачимо, ми добираємо й групуємо слова, щоб дізнатися із них про дійсність [1, с. 82].

В. Синельников у книзі про таїну слова наголошує на силі російської мови, яка, як і українська, належить до групи східнослов'янських, а отже, має спільні риси. Одна з таємниць мови полягає в тому, що закінчення слів і кожен склад має зміст. Дуже часто закінчення слова є початком наступного. Автор наводить приклад: СЛО-ВО – ВО-ЛОС – ВЕ-ЛЕС, що пояснює давню заповідь: «Не стригите свои власы русые, власы разные да с сединами, ибо Мудрость Божию не постигнете и здоровье потеряете» [8].

Аналіз основних ознак слова не дає змоги скласти цілісне визначення цього поняття. А можливо й не потрібно намагатися будь-що дати визначення *слову*, яке стихійно наявне у свідомості всіх носіїв мови. Деякі лінгвісти заперечували поняття «слово» й пропонували відмовитися від нього взагалі (Ш. Баллі, Ф. Боас, А. Мартіне, Г. Палмер та ін.). Не відмовлятися від поняття *слова*, але й не давати йому визначення радив чеський мовознавець В. Скалічка. Фердинанд де Соссюр стверджував, що «звичайне розуміння слова несумісне з нашим уявленням про конкретну одиницю мови» [9, 137].

Поняття *слова* прийшло до нас від грецького «λόγος» («Логос»). Філософи (М. Гайдеггер та ін.) вважають термін «Логос» багатозначним. З одного боку, Логос означає «думка» і «слово», а з іншого боку, – «смысл» (поняття, принцип, причина, основа) речі або події. Тож *слово* – не що інше, як результат мисленнєвого процесу, оформленого в конкретну мовну одиницю. *Слово* – це, у першу чергу, інформація, яка передається в мовній формі. Ураховуючи те, що слово має номінативну функцію, містить оцінний компонент, воно є знаком думки мовця. Поняття не передує слову, інакше

семантична структура слів у різних мовотвореннях мала б повну відповідність.

Різні погляди на явленість слова породжують низку запитань, а тому мають перспективи подальших лінгвістичних досліджень.

Література:

1. Комлев Н.Г. Компоненты содержательной структуры слова / Н.Г. Комлев. – М. : Издательство Московского ун-та, 1969. – 192 с.
2. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства / М.П. Кочерган. – К. : Академія, 2000. – 368 с.
3. Лисиченко Л.А. Багатозначність у лексико-семантичній системі: структурний, семантичний, когнітивний аспекти / Л.А. Лисиченко. – Х. : Вид. група «Основа», 2008. – 272 с.
4. Луценко М.О. Вступ до лінгвістики слова / М.О. Луценко. – Горлівка : Видавництво ГДПШМ, 2003. – 144 с.
5. Радчук В. Двомовний Янус України : [Текст] / В. Радчук // Українська мова та література. – 1999. – № 37. – С. 6.
6. Сербенська О. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей / О. Сербенська, М. Волощак. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2001.
7. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – М., 1993. – С. 223-247.
8. Синельников В.В. Таинственная сила слова. Формула любви. Как слова воздействуют на нашу жизнь / В. Синельников. – М. : Центрполиграф, 2010. – 256 с.
9. Соссюр Ф. Труды по языкознанию / Ф. Соссюр. – М. : Прогресс, 1977. – 693 с.
10. Hertzler, J.O. A Sociology of Language / Joice O. Hertzler. – N.Y., 1964. – 305 p.